

БІОТОПИ МЕРЕЖІ NATURA 2000 НА РОЗТОЧЧІ

Мирослава СОРОКА

Національний лісотехнічний університет України

Збереження біорізноманіття в останні роки стало предметом уваги вчених багатьох галузей світової науки не як чергова "модна" тема, а завдяки суспільному усвідомленню того, що зникнення ще якогось виду з лиця Землі викличе колапс усієї біосфери. Адже зменшення кількості структурних одиниць будь-якої системи однозначно призводить до зниження її стійкості, а згодом і до руйнування. Зменшення різноманіття живої природи – найзагрозливіша серед змін довкілля, що відбуваються нині, бо це, мабуть, єдиний абсолютно незворотний процес. Конференція ООН з питань довкілля й розвитку виділила три основні аспекти біорізноманіття: генетичний як сукупність генофондів популяцій одного виду, видовий як сукупність усіх видів, тобто загальний генофонд Землі, і екосистемний як сукупність екосистем планети на всіх рівнях, починаючи з біогеоценологічного [4]. Найуразливішими компонентами біорізноманіття є екосистеми планети, оскільки випадіння навіть одного виду порушує систему зв'язків, що складалася віками, а вилучення виду-домінанта руйнує їх дощенту. Збереження фіторізноманіття є найважливішим тому, що в кінцевому рахунку саме рослини є фундаментом життя на нашій планеті. Згадаймо хоча б, що співвідношення кількості видів автотрофного та гетеротрофного блоків у біосфері Землі складає 1:10.

У кожної держави є три основних надбання: матеріальне, культурне й біологічне, базисним з яких завжди залишатиметься останнє. Збереження біорізноманіття входить до глобальної концепції стратегії й тактики виживання людства. Це не тільки планування й збалансоване використання природних ресурсів, а й система специфічних заходів їх захисту, передусім, заповідна справа та біоконсервація. Проте наявність генетичного біорізноманіття ставить під сумнів деякі концепції сучасної заповідної справи в Україні і доводить помилковість уявлень про гарантоване збереження виду на заповідній території, тоді як його винищення на решті територій не завдасть шкоди біорізноманіттю. Вважається, що на заповідних територіях охороняються як окремі носії біорізноманіття – популяції, види, екосистеми, так і середовище проживання в цілому. Насправді ж тут зберігається тільки видове різноманіття, а генетичне – у більшості випадків зменшується [1]. Середовище проживання виду на заповідній території інколи цілком залежить від стану прилеглих територій і у такому випадку зовсім не може бути гарантовано збереженим, яскравий приклад чого бачимо на території заповідника "Розточчя", де за роки заповідання повністю зникли болотні та лучно-степові комплекси. Саме тому охорона біорізноманіття повинна починатися із збереження біотопу, а науковою основою для цього має бути соціологічна оцінка та категоризація об'єктів охорони, визначення умов їх існування у природі та встановлення системи оптимальних заходів щодо їх збереження та відтворення.

Ідея дослідження біотопів – ділянок суші чи водойми з однотипними умовами середовища, яку займають певні угруповання, – виникла 1992 року із створенням мережі охоронних ділянок Natura 2000 для збереження біорізноманіття територій країн-членів Європейського Союзу. Елементами цієї мережі є типи природних середовищ (Special Areas of Conservation), рідкісні і такі, що перебувають під загрозою зникнення або руйнування. Мережа Natura 2000 сьогодні охоплює 27 країн і 17,6% території ЄС, яка поділена на дев'ять наземних і п'ять морських біогеографічних регіонів з типовими природними характеристиками. Законодавчим інструментом ЄС у галузі охорони біорізноманіття в системі Natura 2000 є Директива Ради ЄС 92/43/ЕЕС, яка встановлює загальні підходи до збереження видів та природних біотопів, типи та коди яких подано в додатках. У Додатку I перелічено 213 типів та підтипів та 71 тип пріоритетних біотопів. Перелік видів, щодо яких встановлюється така ж система охорони, міститься у Додатку IV до цієї Директиви. Просторові межі ділянок мережі Natura 2000 узагальнюються Європейським агентством з навколишнього середовища (ЕЕА) в масштабі 1:100 000 в інтегровану базу даних, яка постійно оновлюється. Кількість об'єктів загальноєвропейського значення у 2011 році збільшилася до 739, територія мережі розширилася майже на 27 000 км². Додалися 17 морських ділянок, які охоплюють більше 17 500 км², в основному у Франції, Данії та Іспанії. Велика кількість наземних об'єктів додана в Польщі та Чеській Республіці. В Україні спроба виокремити біотопи мережі Natura 2000 поки-що зроблена тільки для Закарпатської низовини [3].

Охорона біорізноманіття транскордонного регіону Розточчя регламентується статтею 11 Бернської конвенції [5], яка "спрямована на захист дикої фауни і природних середовищ існування, особливо тих видів і місць проживання, охорона яких вимагає співробітництва декількох держав", а тому регіон також є потенційною територією для реалізації проекту "Смарагдова мережа" – аналогу мережі Natura 2000 для країн Європи, які не є членами ЄС. За даними Ради Європи Україна збрала дані про 44 потенційні території Смарагдової мережі, що разом становлять 1 196 990 га.

Проте вступ Польщі до ЄС і розпорядження Міністра середовища Польщі щодо підтримки проекту Natura 2000 створили для української частини регіону прецедент необхідності підтримки проекту Natura 2000 та ідентифікації біотопів згідно Директиви Ради ЄС 92/43/ЕЕС [11]. Із перспективою європейської інтеграції України в галузі природоохоронної діяльності ідентифікація на Розточчі біотопів, виділених Європою для охорони, є вкрай необхідним заходом. Проте реалізація проекту мережі Natura 2000 на Розточчі, як і назагал в Україні, є досить проблематичною, оскільки проявляються величезні розбіжності у підборі критеріїв та методів формування національної та Всеєвропейської екомереж. Зроблені спроби вибору елементів екомережі в Україні, як правило, базуються на власноруч вироблених методиках і абсолютно не вписуються у класифікаційні схеми об'єктів охорони, прийняті у Європі. Це стосується, насамперед, геоботанічних методик та систем, згідно яких подаються назви таксонів та синтаксонів. Переліки рідкісних рослинних угруповань та класифікації біотопів України європейською спільнотою не можуть бути використані через

застосований доміантний підхід у їх ідентифікації. Особливо відчутно це проявляється на прикордонних територіях, де виникає необхідність узгодження структури регіональних екомереж України з європейськими [2]. Процес створення Міжнародного біосферного резервату "Розточчя" викликав нагальну необхідність використання на обох частинах регіону єдиних методик, тому ідентифікації біотопів мережі Natura 2000 надано першочергового значення у реалізації цього проекту.

Як впливає із біогеографічного районування мережі Natura 2000, територія Розточчя належить до континентального регіону. На території Польщі виділено 172 біотопи континентального і 17 – альпійського біогеографічних регіонів. У Люблінському воєводстві визначено 69 об'єктів мережі, з них 48 – біотопи. Вони займають площу 371 096 га, тобто 14.77 % території воєводства, з них охоронні біотопи – 3.9%. В останній рік до Комісії ЄС подано перелік ще 59 нових об'єктів мережі з території Люблінського воєводства [9]. Для польської частини Розточчя уже визначено пріоритетні біотопи, до яких віднесено псаммофільні угруповання союзу *Koelerion glaucae* (6120), лучно степові ценози з участю зозулинцевих із класу **FESTUCO-BROMETEA** (6210), гірські біловусники (6230), верхові болота (7110), кальцефільні болотні угруповання асоціації *Caricetum buxbaumii* (7210), гірські яворові ліси союзу *Tilio plathyphyllis-Acerion pseudoplatani* (9180), болотні бори (91D0), заплавні вербово-тополеві ліси на алювії (91E0), термофільні діброви (9110) [8].

Із переліку рідкісних видів Додатку IV Директиви Ради ЄС 92/43/ЕЕС на території Польщі виявлено 44 види, які підлягають охороні в системі мережі Natura 2000. З них на Розточчі виявлено дев'ять: *Adenophora liliifolia* (L.) A.DC., *Thesium ebracteatum* Hayne, *Liparis loeselii* (L.) Rich. *Eleocharis carniolica* Koch, *Agrimonia pilosa* Ledeb., *Helosciadium repens* (Jacq.) La, *Drepanocladus vernicosus* (Mitt.) Warnst., *Ostericum palustre* Bess.

На українській частині регіону проведено інвентаризацію флори та рослинності, встановлено видовий склад раритетного фігено- та фітоценофонду, на основі методики Браун-Бланке ідентифіковано синтаксони рідкісних біотопів, які підлягають охороні в системі мережі Natura 2000 (табл. 1). Особливо ретельно і з використанням європейських методик досліджувалися території об'єктів природно-заповідного фонду Розточчя, зокрема, майбутнього біосферного резервату, на основі чого обґрунтовано проект його створення в частині ботанічних досліджень та укладено номінаційну форму, подану до МАВ ЮНЕСКО [7].

Таблиця 1

Раритетні біотопи мережі Natura 2000 на Розточчі

Реєстр	Біотопи
2330	Суходільні дюни із псаммофільною рослинністю з участю видів родів <i>Corynephorus</i> і <i>Agrostis</i>
3130	Береги чи осушене дно водойм із угрупованнями класів LITORELLETEA UNIFLORAE, ISOËTO-NANOJUNCETEA

3150	Природні евтрофні водойми із угрупованнями союзів <i>Nymphaeion</i> Oberd. 1953, <i>Potamion</i> Koch 1926 em. Oberd. 1957
3160	Природні дистрофні водойми
3260	Низинні ріки із угрупованнями союзу <i>Ranunculion fluitantis</i> Neuhäusl 1959
4030	Сухі вересняки (союз <i>Calluno-Arctostaphylion</i> R.Тх. et Prsg. 1949)
6210	Ксеротермна лучно-степова рослинність класу <i>FESTUCO-BROMETEA</i>
6230	Флористично багаті біловусники союзу <i>Nardion</i> Br.-Bl. 1926 em. Oberd. 1959
6410	Заплавні луки союзу <i>Molinion caeruleae</i> W. Koch 1926
6510	Суходільні напівантропогенні луки із екстенсивним використанням (союз <i>Arrhenatherion elatioris</i> (Br.-Bl.1925) Koch 1926)
7110	Верхові болота із торфотвірною рослинністю (живі)
7120	Здеградовані верхові болота, здатні до природної і стимульованої регенерації
7140	Перехідні болота із рослинністю класу <i>SCHEUCHZERIO-CARICETEA</i>
7150	Локальні пониження на торфовищах із рослинністю союзу <i>Rhynchosporion albae</i> Koch 1926
7210	Кальцефільні болота асоціації <i>Caricetum buxbaumii</i> Issler 1932
7230	Низинні мохові та осокові торфовища
8210	Вапнякові скелі із рослинністю порядку <i>Potentilletalia caulescentis</i> Br.-Bl. in Br.-Bl. et Jenny 1926
9110	Кислі бучини союзу <i>Luzulo-Fagenion</i> (Lohm. ex R. Тх. 1954) Oberd. 1957
9130	Багаті бучини союзів <i>Dentario glandulosae-Fagenion</i> Oberd. et Müller 1984, <i>Galio odorati-Fagenion</i> (R. Тх. 1955) Th. Müller 1992
9150	Термофільні бучини з видами родини зозулинцевих союзу <i>Cephalanthero-Fagenion</i> R.Тх. 1955
9170	Субконтинентальні груди асоціації <i>Tilio cordatae-Carpinetum betuli</i> Tracz. 1962
9180	Гірські яворини союзу <i>Tilio platyphyllis-Acerion pseudoplatani</i> Klika 1955
91D0	Болотні бори асоціацій <i>Vaccinio uliginosi-Betuletum pubescentis</i> Libbert 1933, <i>Vaccinio uliginosi-Pinetum</i> Kleist 1929 і бореальні болотні березово-соснові ліси
91E0	Заплавні вербові, тополеві та вільхові ліси на алювії з асоціації <i>Salicetum albo-fragilis</i> R.Тх. 1955, союзу <i>Alnenion glutinoso-incanae</i> Oberd.1953
91F0	Заплавні дубово-в'язово-ясеневі ліси асоціації <i>Ficario-Ulmetum minoris</i> Knapp 1942 em. J. Mat. 1976
91I0	Термофільні діброви порядку <i>Quercetalia pubescenti-petraeae</i> Klika 1933 corr. Moravec in Beg. et Theurill 1984
91P0	Височинний змішаний ялицевий бір асоціації <i>Abietetum polonicum</i> (Dziub. 1928) Br.-Bl. et Vlieg. 1939
91T0	Сосновий бір лишайниковий асоціації <i>Cladonio-Pinetum</i> Juraszek 1927 і лишайниковий варіант асоціації <i>Peucedano-Pinetum</i> W. Mat. (1962) 1973

Інтеграція національної екомережі України у Всеєвропейську у частині Розточчя і утворення транскордонної з'єднувальної ланки за аналогом українсько-польського резервату на Поліссі – проект європейського масштабу, який вимагає від його реалізаторів максимальних зусиль не стільки у координації структури обох частин мережі, стільки у строгому дотриманні однакових принципів ідентифікації об'єктів охорони і, насамперед, біотопів, по обидва боки кордону. У протилежному разі побудова Всеєвропейської екомережі перетвориться на будівництво Вавилонської вежі. Транскордонна ланка мережі та біосферний резерват “Розточчя” повинні стати запорукою ефективності спільних зусиль у дотриманні міжнародного природоохоронного законодавства, забезпеченні сталого розвитку на східних теренах Європейського Союзу та збереження природних екосистем Головного Європейського вододілу на Розточчі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білявський Г.О. Основи екології. Навчальний посібник / К.: Либідь, 2006.– 408 с.
2. Кагало О. О. Розбудова екологічної мережі в Україні: принципи, проблеми, перспективи // Наукові основи збереження біотичної різноманітності: Мат. наук. конф. – Львів, 2009. – С. 20–36.
3. Кіш Р., Мандрик Є., Мірутенко В. Біотопи Natura 2000 на Закарпатській низовині.– Ужгород: Мистецька Лінія, 2006.– 64 с.
4. Конвенция о биологическом разнообразии // Программа действий. Повестка дня на XXI век и другие документы конференции в Рио-де-Жанейро в популярном изложении. – Женева : Центр "За наше общее будущее". – 1993. – 70 с.
5. Конвенція про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі (Берн, 1979). – К. : Вид-во Мінекобезпеки, України, 1998. – 76 с.
6. Сорока М.І. Рослинність Українського Розточчя / Сорока М.І. – Львів : Вид-во "Світ", 2008. – 432 с.
7. Сорока М.І. Флора та рослинність території, зарезервованої під створення міжнародного біосферного резервату "Розточчя". Матеріали до проекту та номінаційної форми / Сорока М.І. – Львів : Вид-во НЛТУ України, 2008. – 115 с.
8. Ekologiczna siec Natura 2000: problem czy szansa // Pod red. M. Makomaskiej-Juchiewicz, S. Tworka. – Krakow: Instytut Ochrony Przyrody PAN, 2003. –237 s.
9. <http://www.natura2000.lubelskie.pl>
10. Natura 2000 – a European ecological network of special areas of conservation and protection джерело: <http://europa.eu/rapid/>
11. Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 16 maja 2005 r. w sprawie typów siedlisk przyrodniczych oraz gatunków roślin i zwierząt, wymagających ochrony w formie wyznaczenia obszarów Natura 2000 (Dz. U. № 94/2005, poz. 795, z dnia 30 maja 2005 r.).